

ПРОКЛЯТИЕТО НА ПРИЗВАНИЕТО

(Полемиките на Владимир Василев)

ГЕОРГИ МАНОВ

„Никои литературен критик у нас не е носил така дълго и не е изпитал така мъчително проклятието на своето призвание, както Владимир Василев.“

Борис Делчев¹

Понякога и самото споменаване на името му е достатъчно за начало на спор. Няма да бъде нова констатацията, че за Владимир Василев е писано и казано много. Достатъчно много, за да изглежда в продължение на десетки години решен проблемът с анализа и оценката на неговата дейност и въобще на мястото му в историята на нашата литература. И все пак под повърхността на безапелационната присъда остават открити не един и два въпроса. . .

Не, „делото“ на човека, чиято съдба завинаги се сля със съдбата на българската литература, съвсем не е изчерпано. Особено сега, когато върху отломките на показната монолитност от годините на догматизма цялостното преустройство на живота в страната изисква ново вглеждане в културното ни наследство, преоценка на немалко господстващи досега представи.

Един от основните принципи на преустройството днес е социалистическият плурализъм. А плурализмът освен разнообразие на мнения и становища предполага и умение за излагане и аргументация на тези мнения. В този аспект един преглед към литературния живот на миналото, важна характеристика на който е именно полемизмът, се налага повече от всякога. Ето защо полемичните статии на Владимир Василев представляват интерес не само с познавателната си стойност като огледало на литературните борби през повече от две десетилетия, но и с умението, и със слабостите в начина на обосновка и защита на дадена позиция.

Неизбежна е уговорката, че всяко изследване на творчеството на Вл. Василев (за него критическата работа е именно творчество) крие в себе си риск за известна доза импресионизъм — риск, предопределен от характера на повечето му работи. В тях прави впечатление почти пълното отсъствие на исторически и социологически анализ на литературните явления. Има основание да се твърди, че това отсъствие не е пропуск, а израз на съзнателна идейно-естетическа позиция и тук е една от съществените слабости в критическата дейност на редактора на „Златорог“. През целия период, в който това списание излиза, той поставя барьера между художествено творчество и граждански живот.

Наистина много от полемичните статии на Владимир Василев са отговор на конкретни критици срещу него и в тях връх вземат конкретните впечатления. Не липсват обаче и такива, които съдържат сериозни теоретични обобщения, и точно те заслужават по-специално внимание.

¹ Б. Делчев. Познавах тези хора. С., 1968.

Показателен е фактът, че още първата статия, с която 21-годишният тогава Василев започва пътя си на литературен критик, има полемичен характер. Феномен в литературния живот на епохата, в която започва този път, е отрицателното отношение или според думите на проф. Константин Гълъбов² „всеобщата омраза“ към Вазов. Само един бегъл поглед върху страниците на печата, занимаващ се с тези проблеми е достатъчен, за да се види повсеместното разделяне на „стари“ и „млади“, или „нови“ писатели. А естествено символ и почти единствен представител на „старите“ остава този, който е наречен по-късно „опълченец“ в нашата литература. В епохата на дълбоки и явни промени в литературния процес сблъсъкът между „старо“ и „ново“ е неминуем. В конфронтация са два мирогледа, два коренно различни метода на подбор и определяне на проблематиката, на отношение към проблемите, на жанрова реализация на това отношение. Линията на яснота в изказа, на категорична авторска позиция пряко противоречи на модерния дух на недоизказаност, символност и фрагментарност и обвиненията в повърхностен характер и недостатъчна задълбоченост са неизбежни. Възрожденският патриотизъм и дори опитите за известна социална критичност не могат да намерят общ език с новите проблеми на чисто личното, субективно преживяване и проникването в „дълбинната психология“.

Тонът в критиките срещу Вазов невиннаги остава в рамките на коректността, често липсва предварителната уговорка за признаване на известни достойнства. Според К. Гълъбов грубостите и личните обвинения са нещо обикновено.

Трудно е да се каже — дали това е накарало начинаещия тогава Владимир Василев да вземе перото в негова защита, но тонът на излязлата през 1904 г. в „Българска сбирка“ статия „Вазов в страниците на едно списание“ хармонира с този на на критиките срещу защитавания. Не са изключения изрази като „недостижна глупост“ и пр. Явно неправилно е обяснението на опозицията срещу Вазов с лична ненавист и злоба на критиците му. Причините се коренят в дълбокото убеждение, „че за да проникне в душите ни нещо ново, старото трябва да бъде пометено“ (д-р Кръстев — цитат по книгата на К. Гълъбов). Такова отношение към Вазов е напълно естествено за настроенията на времето.

Интересно е, че след повече от петдесет години Владимир Василев отново се връща към своя критически дебют, за да отговори на нападите по повод на сътрудничеството му в сп. „Мисъл“. В писмото си до тогавашния първи секретар на ЦК на БКП Вълко Червенков, писано в периода между декември 1955 и април 1956 г.³, Вл. Василев заявява: „... никой няма да допусне, че първата работа, която съм написал (1904 г. — „Вазов в страниците на едно списание“) е една най-остра статия именно срещу „Мисъл“ — за кампанията, която това списание водеше години наред срещу народния ни поет. Изкараха, че статията си я писал сам Вазов.“

Като станах сътрудник на „Мисъл“, аз не промених отношението си към Вазова. . . Така че, ако е за влияние, не аз съм се влияел от „Мисъл“, а по-скоро може да се каже обратното. Кампанията срещу Вазов престана.“

Във всеки случай, каквито и да са слабостите в критическата дейност на Вл. Василев по време на сътрудничеството му в „Мисъл“ едно е безспорно — в българската литературна критика е навлязъл млад и енергичен деец, комуто не липсва нито самочувствие, нито амбиция за арбитраж в литературния живот. От самото начало на проявите му го съпътствуват упреци в липса на критически усет, мисъл, недостатъчна подготовка, но цялостната му дейност независимо на какви идейно-естетически позиции е опровергавала тези критики.

Всъщност за Владимир Василев като полемист не трябва да се съди само от статиите му с полемична насоченост. С полемичен устрем е проникнато и всичко, което той върши като организатор и редактор на сп. „Златорог“. С това списание е свързана основната част от дейността му на литературния фронт. В продължение на 24 години Вл. Василев е неизменно на кормилото на „Златорог“. Може да се каже, че това е периодът

² К. Гълъбов. Пакостната дейност на един критик. С., 1927.

³ Отечество, бр. 320, 1989.

на неговата пълноправна и пълноценна изява в литературния живот, когато той намира възможност да манифестира, несмушаван от ничия опека възгледите и методологическите си принципи като критик.

Още с назначаването му за редактор на бъдещото списание Владимир Василев явно добре осъзнава шансовете, които му се предоставят. В писмо до Николай Лилиев от 25 ноември 1919 г., публикувано в книгата на Стоян Илиев „Николай Лилиев. Син на обезверен жребий“, той пише:

„Господин Лилиев, на 1 декември се обявява обща мобилизация. Военните действия ще започнат през януарий. Техни величества издателите благоволиха да назначат главнокомандуващ мене. Те настояват тази седмица непременно да се съобщят на народа нашите стратегически планове, а също така и началниците и отделните части, които ще командуват.“

Военни действия, стратегически планове, главнокомандуващ — не е ли всичко това само маниерна фразеология? Фактите красноречиво доказват, че става дума действително за „военни действия“, за истински „фронт“. Времето, в което се издава „Златорог“, налага именно такъв подход. Време на всеобщо „душевно напрежение“ (К. Гълъбов), крах на много илюзии след националната катастрофа, време на трескаво търсене на нови, по-устойчиви позиции, върху които да се изгради духовният живот. Цялостна преоценка, при която е особено примамливо изкушението за отричане на всичко „старо“ в литературата и в културата изобщо. В търсенето на „ново“, в което често вземат връх самоцелни амбиции, се раждат много и най-разнообразни литературни издания, „кръгове“, концепции. Повечето не издържат и на най-елементарната проверка на времето и угасват почти незабелязано. Дали и „Златорог“ ще бъде един от тях?

Владимир Василев ясно съзнава трудностите, изключително сложната обстановка в културния живот, начина, по който трябва да се действва. Вродената му дарба на организатор, която са принудени да признаят и най-разпалените му противници, го прави точно необходимия в този момент човек. От приведения цитат от книгата на Ст. Илиев се вижда, че Вл. Василев гледа на създаването на „Златорог“ като на военна операция и веднага влиза в ролята на главнокомандуващ. Този подход личи и в подбора на сътрудници за новото списание. Безспорно Василев се стреми да привлече добре подготвени специалисти в областта на литературата и изкуството, талантиливи поети и писатели.

Новият „главнокомандуващ“ категорично отрича, че създава своя „школа“ или „група“. Тази теза за нецелесъобразността литературното движение да бъде разделено на „школи“ и „лагери“ той неведнъж по различни поводи защитава и обосновава в по-нататъшната си дейност. Не могат да се поставят под съмнение добрите му намерения, желанието да създаде център, който да обедини разпокъсаните от партизански и котерийни борби културен живот.

Обстоятелствата обаче налагат друго. Много скоро въпреки многократните отрицания на „школите“ по принцип на практика „Златорог“ сам се превръща в школа с определена позиция, категорично различавайки се от всички други.

Фронтната линия е ясно очертана, ясно е и кои са своите, и кой е противникът. По повод на това, че сътрудници на „Златорог“ са изкушавани да преминат към други списания (конкретно „Хиперион“), Вл. Василев пише до Лилиев:

„... те знаят нашите схващания, но развий им недопустимостта наши сътрудници да критикуват друго литературно списание. Колкото и да сме, „Златорог“ още няма излишък сили, за да ги прахосва. Всички трябва да пазят фронта и да не се поддават на примамките на един противник, който, преди да капитулира, се опитва с измама да се задържи. Да се знае кой къде е!“

Сам изцяло отдаден на каузата на „Златорог“ Вл. Василев изисква същата безкомпромисност и от сътрудниците си. Характерно за него е условието: „Нищо нямам против да бъде при нас — но само при нас, не между два стола. Инак няма смисъл.“

Отношението на редактора на „Златорог“ към сътрудниците е критикувано особено често и, трябва да се признае, не без основание. Упрекван е, че налага безусловно

своите възгледи на другите около себе си, че си служи с диктаторски методи, че „прекроява“ по свои мерки най-вече младите писатели и по този начин ги „обездарничава“ и пр. Ето как Стоян Илиев преценява дейността му в тази насока:

„Става дума за изграждане на истински фронт, където няма място за половинчати решения и двусмислени постъпки. Вл. Василев така жестоко притиска сътрудниците на „Златорог“, че не им дава възможност за никакви обхождащи маневри...“

Всъщност литературно-критическото дело е самият живот на критика. На него той посвещава без остатък всичките си сили. Когато след години Борис Делчев се среща с покрития с мрачна слава строг естет-формалист и знаменосец на буржоазната идеология в литературата, с изненада констатира:

„Потънал в литературни залисии, Вл. Василев няма дори свой кът под свой покрив... Буржоазният естет се беше оказал бедняк по социално положение и революцията не беше намерила какво да му отнеме.“

Не е чудно, че сам беззаветно предан на делото си, той е искал същото и от останалите. Не е чудно и че е изглеждал максималист и фанатик в техните очи. Такива са изискванията на времето. Ако начело на „Златорог“ не застана толкова волева и амбициозна личност, списанието едва ли е щяло да просъществува и няколко години.

Всичко това до голяма степен предопределя полемизма като характеристика на цялостното дело на Владимир Василев. При тези предпоставки неизбежна е била реакцията на „онези отвъд“. И наистина, ако има нещо, което никога да не е липсвало на редактора на „Златорог“, това са критиците и противниците. Напротив, съвсем скоро след като излиза първият му брой, това списание става прицелна точка на многобройни критики „отляво“ и „отдясно“. Това е напълно обяснимо, като се има предвид, че „Златорог“ е обединяващо звено на литературен кръг с ясно изградена и недвусмислено разграничаваща се от „другия лагер“ идейно-естетическа платформа. Конфронтацията с другомислещите е неизбежна.

Материалите с полемичен характер са отличителен белег на литературно-критическия печат в България през онази епоха. За днешния читател биха били странни най-вече средствата, с които се водят многобройните спорове — взаимни обиди между редакциите, лични нападки против отделни писатели и критици, нерядко преминаващи границите на „добрия тон“ и стигащи до грубост, характеризират атмосферата, създадена от литературната критика. Ето как самият Владимир Василев в едно непубликувано тогава изложение (цитирано по книгата на Б. Делчев „Познавах тези хора“) преценява нападките срещу себе си:

„Все пак социалистическата критика изхождаше от идейни позиции. Но буржоазната беше нещо отвратително... Да се пише срещу Василев бе най-лесната доблест. Един вид пропуск да се влезе в литературата. Това бе израждане на буржоазната критика в най-долни страсти, безсилие и пустота. Период на разкъфтяване на литературния пасквил...“

Разбира се, в общия тон редакторът на „Златорог“ не прави изключение. Справедливостта изисква да се отбележи, че конкретното разглеждане на негови статии с полемична насоченост дава изобилни примери за използване на „стилно-художествени средства“, в които правят силно впечатление думи като „глупост“, „хулиганство“, „бандитизъм“, „литературен дрипел“ и пр. Често в това отношение са показателни даже заглавията на някои статии. Така например статията озаглавена „Хулиганството в литературата ни“⁴ дава повод за съчинението на К. Гълъбов „Пакостната дейност на един критик“ (вече цитирано), в което са формулирани редица сериозни обвинения против Вл. Василев. Сам бивш сътрудник на „Златорог“, К. Гълъбов използва личния си конфликт с главния му редактор, за да го упрекне в несъответстваща на способностите му самоувереност, критическа неподготвеност, диктаторски методи в ръководството на еписанието и нечестни машиниции — коригиране на статии против волята на авторите им по въпроси, които са вън от неговата компетентност.

⁴ Златорог, 1927, кн. 4.

Освен това Вл. Василев неведнъж и по различни поводи е упрекван (не без основание) в грубост и невъздържаност особено в полемичните си статии.

Интерес представляват принципните обвинения срещу Василев като олицетворение на „златоружието“, които се съдържат в излязлата през 1933 г. книга на Иван Мешков (друг бивш сътрудник на „Златорог“), озаглавена „Трудово-спътническа литература“ (есета и статии върху съвременните литературни насоки).

Според Ив. Мешков Владимир Василев пръв дава осъзната, предпоставено „реакционна“ обществена насока на литературата, превръщайки я в най-фината функция на буржоазната държава. Авторът преценява, че Владимир Василев е „политик-дипломат“ в литературата, администратор и организатор на естетизма. Признавайки „стратегическия талант“ на редактора, Мешков говори за системата му на въздействие върху сътрудници, писатели и читатели, „винаги тиранична, никога творчески подпомагаща“.

Определено несправедливо звучат думите за „опустошително“ насилие над талантите — „да не следват собственото си спонтанно развитие като изразители на епохата, а да се впрягат изкуствено в хомата на противонародна, реакционна идеология“. Не може да бъде игнориран фактът, че на страниците на „Златорог“ излизат едни от най-хубавите творби на Й. Йовков, Ел. Багряна, Т. Влайков, Г. Стаматов, Г. Райчев. Не може да се отмени с мълчание и широкото присъствие на българските писатели, което през 24-те години на съществуване на „Златорог“ включва преобладаващото мнозинство от известните имена в литературата ни.

Пълно изброяване на обвиненията срещу Вл. Василев е почти невъзможно — те изобилствуват в десетки варианти по страниците на „Литературен глас“, „Пряпорец“⁵, „Наковалия“⁶, „Завети“, „Родина“ и др. В общи линии те преповтарят независимо от конкретния повод упреците в естетизъм, литературен аристократизъм и надменност, пренебрегване на талантите от „отстрешния лагер“, тиранично отношение към сътрудниците, груб език в полемичните статии.

По-нататъшно изброяване на критиките наистина е излишно, но и такова бегло маркиране дава представа за атмосферата, в която редакторът на „Златорог“ носи „проклятието“ на своето призвание. Безспорно целта, поставена от този редактор, още при създаването на списанието и достатъчно добре разкрита от думи като „фронт“, „военни действия“ и пр. през 30-те години на века придобива нови измерения:

„Златорог“ е воюващо списание. Ние не пишем, за да се харесваме сами, а за да виедрим в съзнанието на всички нашите разбирания, нашите оценки и стремежи. . . Ние се стремим да образуваме в обществото една литературна съвест и да създадем една мярка. . .“

Тази цел просто не е могла да не предизвика ответна реакция, още повече, че за литературния процес в България през 30-те години е особено характерно създаването на нови списания и вестници, преминаването на отделни литератори, а нерядко и на цели групи „отсам“ и „отвъд“, обособяването на нови литературни „кръгове“. Въобще специфична отлика на литературния живот тогава е усиленото търсене, водещо неведнъж до ожесточени спорове, лични нападки и полемики, някои от които стават жалони в развитието на българската литература.

От 16. IX. 1928 г. започва да излиза в. „Литературен глас“, който се утвърждава като един от основните литературни центрове, с широка, понякога еkleктична естетическа платформа. Този седмичник печата творби на сътрудници от почти всички направления, често разглежда наред с културните и обществени, стопански и научни проблеми. Придобил голяма значимост в литературния живот, неизменна остава отрицателната му позиция към „Златорог“, а на страниците на двете издания се водят ожесточени престрелки между редакторите им — Димитър Б. Митов и Владимир Василев. Д. Б. Митов, сам бивш сътрудник на в. „Развигор“, наречен от Вл. Василев „печатен орган на литературната подлост у нас“, продължава традицията на това издание в борбата сре-

⁵ В. Иванов. Изстъпленията на един критик. — Пряпорец, бр. 175, 1928.

⁶ Д. Полянов. Безкритична критика. . . — Наковалия, бр. 137, 1928.

щу „Златорог“. Обявявайки се против литературния елит и за повече демократизъм, „Литературен глас“ обаче нерядко губи верния естетически критерий за преценка и на страниците му биват утвърждавани и посредствени писатели, само защото са отречени от „Златорог“. Обикновено статиите в „Литературен глас“ следват тези в „Златорог“ и в тях като правило се застъпват противоположни позиции. Често повод за спора са и съвсем незначителни случки.

Характерен пример в това отношение е полемичната бележка (твърде малка за статия) „Клоуните в нашата литература“⁷. В нея Вл. Василев определя „Литературен глас“ като „цирков седмичник, предлагащ най-сигурното място за клоуните в литературата“. За да спаси баналната си седмична програма от провал, Д. Б. Митов повтаря изтъквания номер: „Златорог“. Конкретен повод за тези „комплименти“ е обвинението на Митов, че „Златорог“ не отбелязал посещението на делегация на югославските ПЕН-клубове в София и речта на Ал. Балабанов по този случай. За Владимир Василев подобни упреци са „безочие“ — самият „Литературен глас“ не е отбелязал това събитие. Ето характерна извадка от бележката в „Златорог“: „Не е този господин, който ще дава ум за кого трябва да пише „Златорог“ и за кого не. Нито пък един дрипел като „Литературен глас“, който за пет години, откак „излиза“, не е отбелязал произведенията на Йовков, Б. Пенев, Лиливев, Багряна.“ Заключение то също дава представа за стила на Вл. Василев в полемике от този род:

„Повече деликатност все би могла да се предполага — щом малко поне ум е изключен.“

С това обаче спорът не приключва. В следващата кн. 4 на „Златорог“ от 1934 г. се появява нова бележка от Вл. Василев, този път под заглавие „Рецидивист“. Повод за нея е възражението на редактора на „панихидо-юбилейния вестник“ „Литературен глас“, че все пак е дал съобщение за посещението на югославските ПЕН-клубове. Това е първото, заявява Василев, в „огромната пасквилна литература срещу мен, в която разни автори упрежияват своя дар на самоиллюстрация“, обвинение в изкривяване на фактите. Тук Владимир Василев използва един ефектен и често прилаган в полемиките похват — призовава за проверка въпросния бр. 219 от 28. I. 1934 г. на „Литературен глас“. Съзнавайки навърно, че в този случай основата за спор е твърде тясна, редакторът на „Златорог“ разширява обсега на обвиненията си и включва в тях „приказките на Д. Б. Митов за Вазов“, който „завлякъл българския език в тресавището на диалекта“, а също и често повтаряните упреци срещу „юбилейте“ на „Литературен глас“ — „водевили. . . в които юбиляр и публика се мъчат да се излъжат един друг“.

Когато днес обърнем поглед към подобни „полемике“, закономерно възниква въпросът: Нужно ли е било да се отделя толкова голямо внимание на такива дребни, понякога комични поводи и „различия“? Нужно ли е било да се запълват десетки и стотици страници с дребнави заяждания, да се прахосват време, усилия и нерви в чисто лични нападки? Навярно полемизмът във всяка област носи в себе си освен положителния аспект — плурализъм и свобода на изразяване и аргументация на различни мнения — риска от израждане в дребнотемие. Българският периодичен печат, особено през третото и четвъртото десетилетие на нашия век, предлага редица красноречиви примери в това отношение.

Показателно е, че сам Владимир Василев след години вече от необходимата дистанция във времето преценява слабостите на полемичните увлечения: „... в една полемика, особено когато тя е предизвикана, човек не може винаги да измери тона си, да бъде непременно спокоен, абсолютно обективен, да не се поддаде на преувеличения — положителни или отрицателни. Вероятно поддавал съм се и аз.“⁸

Известна е например изцяло отрицателната рецензия, дадена от Вл. Василев на книгата на Ив. Радославов „Българска литература“⁹. Освен нея отрицателни рецензии за книгата публикуват и Г. Панев, П. Динев, Й. Бадев, Л. Стоянов. Около шест ме-

⁷ Златорог, 1934, кн. 3.

⁸ Отечество, бр. 320, 1989.

⁹ Ив. Радославов. Един вид българска литература. — Златорог, 1936, кн. 6.

сеца след излизането на рецензията в „Златорог“ Ив. Радославов пише един вид опровержение наречено „Българската литература в нейната проблематика“, което от своя страна дава повод за статията на Вл. Василев „Дубльор на глупостта си“¹⁰.

В началото и авторът поставя въпроса, дали изобщо в необходимо да се обръща внимание на публикации от такъв род. Има обаче автори, при които „недостигът на умственото им тегло е компенсиран с такава степен нахалност и натрапничество, че да се оставят тъй, значи да ни бъдат безразлични пакостите, които нанасят“. В тази статия, говорейки за списание „Хиперион“, Вл. Василев употребява един интересен и впоследствие често използван от него израз: „литературен дъновизъм“, въпреки че не изяснява какъв точно смисъл влага в него.

Редакторът на „Златорог“ се съгласява, че тонът на рецензията му е жесток, но обяснява, че тази жестокост е насочена не против човека, а против „дръзкия писач“. „Чувството за милост бе победено от невероятните фалшификати на българската литература.“

„Дубльор на глупостта си“ разглежда критично и както винаги с много цитати опитите на Радославов да отрече някои от критиките срещу книгата си. Характерно за патетичния стил в полемичните статии на Вл. Василев е заключението, в което на въпроса „Кой си ти?“ авторът отговаря: „Аз съм неизвестен безименен читател, който не е написал нищо, не значи и не претендира да значи нещо, но комуто глупостите правят твърде силно впечатление и обича да споделя това си впечатление с други хора.“

Подобна демонстративна скромност контрастира със задачите, които Владимир Василев си поставя още със създаването на „Златорог“, с високото самосъзнание за отговорната мисия на списанието, чийто редактор е той. Не един път Василев подчертава принципния си подход да отбелязва литературни дела „само от известна тежина нагоре“. Често той започва полемичните си статии с разсъждения по въпроса, дали изобщо си струва да обръща внимание на разглеждания обект, и подчертава, че ако го прави, то е, за да опровергае обвиненията в литературен аристократизъм.

На борбите около ръководството на Народния театър, чийто директор Владимир Василев е бил четири пъти, е посветена статията „Българската историческа култура и балета на Народната опера“¹¹. Тук особено ясно прозира болезнено засегнатото честолюбие на автора, който напуска директорския си пост:

„Предоставям въпросите на управлението на Народния театър на други господа, чиято театрална компетенция създва да признаем по силата на народния вот в техните избирателни околии.“

И тази статия е резултат на междуредакторски конфликт — този път с редактора на сп. „Родина“ Б. Йоцов. Тук обаче освен обичайната ирония в полемичните статии на Вл. Василев се долавят болка и горчивина: „Най-важната, кардинална проблема на нашето време: директорската. . . почва се. . . търгът на съвестите и на личното достойнство. . . И същевременно комичните сцени на ревност между кандидатите.“

По-нататък чувството на лична обида преминава в иронични критики срещу „трите кукли в марионетния театър на Б. Йоцов“: А. Георгиев, Ив. Камбуров и С. Фурен. Най-саркастичен е Вл. Василев към последния, написал десетки пиеси, от които никоя не е видяла сцената. „Има хора“, заявява критикът, „зли — с тях трябва да се справим. Други — подли: трябва да ги презираме. Трети — нищожни: можем само да ги съжаляваме.“

И в края на тази статия Вл. Василев не изневерява на метода си, декларирайки, че въпреки желанието да пощади читателите на „Златорог“ от дребнави лични разпри, се чувства задължен да даде отговор на този, който „превърща едно академично списание в проводник на театралните си мизерии“.

Б. Йоцов, разбира се, не оставя тези критики без отговор и по подобен начин „иска разрешение“ от редакцията на „Родина“, за да отговори. Ответната реакция на Вл. Ва-

¹⁰ Златорог, 1937, кн. 1.

¹¹ Златорог, 1939, кн. 5.

силе е „Катедра по коварство“¹². Той отрича, че е нападал самото списание, а само „театралните мани и дертове на редактора му“. Все пак Василев измества спора на друга плоскост, за да увери още веднъж опонента си в „глупостите“, които той пише. Като пример е приведена статията на Б. Йоцов „Под знамето на свободата“, от която Вл. Василев цитира няколко „панически фрази, смисълът от които съвсем отлетял“. От друга статия той привежда живописния цитат: „Българинът. . . стига до безиравствен индивидуализъм, противен титанизъм.“

Пасажи от този род дават представа за полемичния стил на Владимир Василев в различните междуредаторски разпри. В тях му помага изграденото умение да равни с обилен доказателствен материал (многобройни, макар и понякога тенденциозно подбрани цитати), да разширява обсега на критиката си, като включва най-слабите и чувствителни места на опонента си, при нужда да апелира към съвестта на читателите.

Към полемичната тематика може да бъде отнесено и едно „отворено писмо“, озаглавено „За Владимир Василев“, което Кирил Христов публикува в „Литературен глас“¹³. В него старият вече поет се връща на коментара, направен от Вл. Василев в статията „От пет години насам“ на произведението му „Чада на Балкана“ и по-точно на преценката, че К. Христов е „настрана от релсите на българското книжовно развитие“.

Поетът цитира извадки от разменени между него и редактора на „Златорог“ писма през 1929 г., повтаряйки мнението си, че няма разлика в подбуди и тенденции между вестникарската критика и тази на „Златорог“ въпреки несъгласието на Вл. Василев.

„За Владимир Василев“ представлява интерес главно с оценката, която К. Христов със силно емоционален тон дава сам за себе си:

„Твоята неприязън към мен се дължи. . . на най-голямото ми достойнство: на моята страшна съдба да мръзна далеч от топлината на стадото. . . Чужд на всички възможни групи и организации, аз неминуемо трябваше да стигна до едно състояние на духа, което ти спокойно можеш да наречеш „тиха лудост“, а някой друг може би — прозрение.“

Интересна илюстрация към мисълта на Пантелей Зарев, че „Литературен глас“ създава култ към живия Кирил Христов¹⁴, е изразената от поета дълбока увереност, че „чрез факта на създаване на своето дело съм заел върха на пирамидата на българската писменост. Който не го вижда в „Чада на Балкана“ — нему никои не може да отвори очите.“

Обръщението на К. Христов завършва с прочувствен апел към Вл. Василев да направи безпощадна преценка на собствените си мнения от 25 години насам в „искрена до последен предел изповед“. Веднага след това обаче следва констатацията, че „... у Вл. Василев няма възможност за каквото и да е развитие, било умствено, било морално, най-малкото има условия за подвиг“.

Но докато в разглежданите дотук полемични статии обща черта са нападите на чисто лична основа, откровените заяждания по съвсем незначителни поводи, формулирането на обобщения въз основа на съвсем злободневни проблеми, коренно различен характер има полемиката, която в началото на 40-те години изправя един срещу друг всепризнатия идеолог на буржоазната естетическа мисъл и Тодор Павлов, когато Вл. Василев нарича „най-сериозен представител на марксистическия възглед в литературата и изкуствата“.

Всичко започва от статията на Т. Павлов „На ясни позиции“¹⁵. В нея, вземайки повод от чествуването на 20-годишния юбилей на „Златорог“, авторът прави задълбочен анализ на идейно-естетическите позиции, защитавани от това списание. Според него уверенията на Вл. Василев, че той е за обществено-идейна определеност и значимост на изкуството, са само поза, породена от изискванията на времето. Непроменена обаче

¹² Златорог, 1939, кн. 7.

¹³ Литературен глас, бр. 412, 1938.

¹⁴ П. З а р е в. Българската литература през втората половина на 30-те години. — В: История на българската литература. Т. IV. С., 1976.

¹⁵ Заря, бр. 5582, 1940.

остава позицията му, че на първо място винаги стои присъствието на творческата личност, т. е. преди всичко поет, макар и социално-идеен, художник-майстор, а не грубо тенденциозен публицист.

Основното възражение на Т. Павлов срещу тази постановка може да се формулира така:

„Поетът е истински поет-талант, когато е не само, не преди всичко, не главно майстор-виртуоз на стихотворната отмерена реч, а когато създава социално-идейно наситени и същевременно художествено оформени поетически произведения.“

Всъщност това противоречие: приоритет на съдържанието или на формата се превръща в главна ос, около която в разгорялата се полемика се трупат аргументи и от двете страни.

Марксисткото становище по този въпрос Тодор Павлов изразява ясно:

„Всяко истински художествено произведение е органическо единство от художествена форма и художествено социално-идейно съдържание. Обществено-идейната страна на изкуството има първична, определяща роля.“

Освен формулиране на теоретични постулати, в статията „На ясни позиции“ се съдържат и редица конкретни критики срещу „Златорог“. На първо място се критикува допускането на чисто естетически норми за преценка на произведенията независимо от социално-идейното им съдържание. Според Т. Павлов естетическият вкус не е биологична функция или способност, а има обществено-исторически корени и значение. Тази обществено-историческа обусловеност на естетическия вкус той открива и в дейността на „златорожци“, които подценяват, или надценяват различни писатели според принадлежността им към определена идеология. Като пример е изтъкнато отрицателното отношение към Смирненски и „превъзнасянето на редица второстепенни и третостепенни поети“ (без обаче да бъдат посочени конкретни имена).

Изводът, направен от Т. Павлов, е категоричен:

„Дълбоко в самите корени на „Златорог“ кипят соковете на много строго определени социално-идейни интереси и груби тенденции, нямачи нищо общо с литературно-теоретичните декларации.“

Реакцията на Владимир Василев не закъснява и в кн. 3 на „Златорог“ от 1940 г. излиза статията му „Именно на ясни позиции!“. В началото той се спира на една друга критика по повод 20-годишнината на списанието — тази на Никола Атанасов, че „Златорог“ не запалвал сърцата“. В обичайния си безапелационен стил Вл. Василев заявява, че самият Н. Атанасов е „замръзнал на десет градуса под нулата в критическите си понятия и литературните си вкусове“.

По-важен е въпросът, повдигнат от Н. Атанасов: кое привлича писателите в „Златорог“. Отговорът му, че там им се прави реклама, е явно несъстоятелен и Вл. Василев сполучливо прави сравнение с провежданата от самия Атанасов реклама в правителствения вестник „Вчера и днес“.

Същия въпрос повдига и Т. Павлов във в. „Заря“ от 7 и 8 март 1940 г. (цитираната статия). Неговото обяснение е: дарбата на редактора да привлича и „известни обективни условия“. Но кои са те? Владимир Василев отговаря:

„Ние не се поддадохме в литературата на никоя склонност да се приспособяваме към режима. . . „Златорог“ е следвал своята линия неотклонно, с упоритост, ако е удоволствие да кажа — с инат.“

Действително „Златорог“ успява да запази една, макар и относителна, последователност през цялото си съществуване. Това е особено трудно в периода на 30 — 40-те години с всеобщата несигурност, бързите промени и сътресенията, изпълващи цялостния живот в страната. При всички случаи Владимир Василев доказва способността си да стои твърдо на избраната позиция и да я отстоява докрай.

Когато стига до повдигнатите от Т. Павлов принципи въпроси, тонът на редактора на „Златорог“ чувствително се променя. В цялата следваща част на статията му липсват иронични забележки и стилът му се приближава до научния. Той подчертава

изразяването и в други случаи уважение към идейните противници: „Мога да уважавам противник, когато стои на идейна основа, не на лична.“

Вл. Василев си поставя за цел по-нататък да отговори поотделно на различните пунктове от критиката на Т. Павлов.

Така на обвинението, че, търсейки във всяко произведение преди всичко творческата личност, „Златорог“ утвърждава поезия от звукове без конкретно значение, Василев заявява, че такава поезия не съществува. Дори у Яворов и Лилиев трябва да се търси психологическата и нравствената същност, връзката с духовните настроения на интелигенцията.

Колкото до формалните изисквания, обуславящи принадлежността на дадено произведение към изкуството, Вл. Василев не смята формата за абсолютен, притежаващ самоценност, независима от съдържанието. От друга страна обаче, ако в една бездарна сбирка има големи идеи, с нея ще се занимават философите, а не литературната критика.

Не съществуват според него и приписваните му от Т. Павлов чисто естетически норми, независещи от социално-идейното съдържание на произведенията, тъй като естетическият вкус е нещо относително и „всяко време си има господстваща своя поетика, определена от сложните духовни и обществени сили“.

По въпроса за социално-идейното съдържание като основна мярка за всяко произведение Вл. Василев безспорно с пределна яснота формулира становището на „златорожци“. Препращайки Павлов към статията си „От изкуството към живота“¹⁶, той заявява, че за да бъде социално-идейното съдържание интересно, то трябва да стане елемент на изкуството, т. е. да разчупи шаблона, в който го знаят всички, и да се отрази творчески, индивидуално. Именно в това пречупване чрез индивидуалното претворяване идеята става художествен символ, наблюдението — образ, жизненият импулс — песен. Степента на оригиналност го прави интересно, а колкото повече един писател се отделя от другите, толкова е по-значителен.

Няколко по-обширни цитата са необходими, за да илюстрират принципните постановки, чрез които Владимир Василев разкрива идейно-естетическата си платформа.

„Приемайки творческата индивидуалност като единствен агент на художественото осъществяване, първото ни задължение е да признаем нейната автономност, да не ѝ предписваме норми.

Предпочитам един поет, който пее за съвсем свои интимни неща, но е искрен, пред един социален поет, който изпълнява готова социално-идейна партитура.

За да бъде запазена силата и ценността на творческата личност, тя трябва да се остави свободна в отношението ѝ към социално-идейното съдържание.“

Давайки пълно предимство на „творческата личност“ пред социално-идейното съдържание, Вл. Василев все пак се стреми да не игнорира напълно това съдържание, като заявява, че у големия писател то винаги ще намери израз, макар и в далечни отразения и връзки с действителността, каквито той вижда в творчеството на Н. Лилиев и Пенчо Славейков.

Не особено убедително звучат твърденията му, че не познава български критик, поддържащ и прилагаш чисто естетически норми за преценка на произведенията на изкуството, без да държи сметка за идейното им съдържание. На практика цялата литературно-критическа дейност в „Златорог“, а и неведнъж формулираните в това списание теоретични постановки доказват прилагането на осъзнат естетически (макар и наистина не в абсолютен чист, откъснат от идейното съдържание вид) подход в оценъчната дейност. Този подход по-точно се изразява в разделяне, разглеждане поотделно на формата — „това, което прави произведението на изкуството такова“, и съдържанието, два компонента на художественото произведение, които са в неразривно, органическо единство. Декларациите на Вл. Василев, че би приел всяко истинско произведение на изкуството независимо от идейните позиции на автора му водят до известно противо-

¹⁶ Златорог, 1939, кн. 4.

речие с изразеното в статията „От изкуството към живота“ твърдение, че лъжливото съдържание не може да намери съвършена форма.

От гледна точка на марксисткото литературознание тези идейно-естетически постановки са непримливи в основата си и Тодор Павлов оценява такъв подход като формалистичен.

В началото на статията си „На ясни позиции“ той обяснява промяната във фразеологията на „Златорог“ и изоставянето на най-открито естетическите платформи с изискванията на времето, което в обстановка на крайно изострени социални борби налага съобразяване с тенденциите на съвременността. Като пример авторът привежда отричането на теорията за „чистото изкуство“ от фашистките режими в Германия и Италия.

Трудно е да се определи дали има пряко влияние на този фактор върху еволюцията във възгледите на Владимир Василев, или тя е резултат от въздействието на цялостното литературно развитие в България. Факт е, че в статията „Именно на ясни позиции!“ той признава значението на социално-идейното съдържание в литературата, макар да му отрежда подчинена роля спрямо художествената форма. Все още обаче критикът е против съзнателната социална осмисленост на литературните творби, против търсенето на борческо звучене в тях:

„Социално-политическите убеждения и принципи на писателя не могат да бъдат за нас определеност и мерки за поетически талант.“

На въпроса: „Какво значи социално-идейно съдържание в изкуството?“, той отговаря:

„Нещо съвсем не тъй елементарно, както мислят у нас, а нещо твърде сложно и относително. В изкуството то се определя и разрешава от индивидуалността на писателя. Покрива неговата собствена истина за нещата, която сигурно е по-важна от нашата истина.“

Този пасаж представлява добра илюстрация за релятивизма и тоталния приоритет, отреден в идейно-естетическата платформа на „Златорог“, на „индивидуалната истина“, несъизмерима и нерядко противоречаща на „социалната истина“, т. е. на обществено приетите и социално валидните постановки.

В статията си Владимир Василев отправя редица обвинения срещу марксистката литературна критика: че вмества цялата българска литература в „триъгълника на тримата Христовци“ — Ботев, Ясенев и Смирненски, че не фиксира индивидуално-творческия образ дори и на своите поети, а търси само идейната им издържаност, че няма ни следа „за това, което се казва усет, лично проникване, психологическо конструиране на творческата личност — което прави от критиката творчество“.

По същество тези обвинения, както и характеризирането на пролетарската литература като „унифицирана“, „директивна“, „скована от идейна дисциплина“, са валидни единствено за вулгарно-социологическия подход към изкуството, от който Тодор Павлов категорично се дистанцира в следващата си статия, аргументирано доказвайки, че този подход е вече изживян в марксисткото литературознание.

В „Именно на ясни позиции!“ Вл. Василев отново декларира отрицателното си отношение към разделянето на писателите на „обществено-идейни лагери“. „Признавайки съществуването на различна социално-идейна определеност в литературата“, пише той, „ние сме против разделянето на писателите на политически лагери и оценката им според политическата им принадлежност или дори непринадлежност.“ Корените на този обективно-идеалистически подход се крият според П. Зарев още в „дедуктивните твърдения на кантианството за незаинтересоваността на художественото познание“.

Така или иначе, на практика Вл. Василев подкрепя аполитичността в изкуството, съзнателната неангажираност към обществените проблеми:

„Не сме допуснали досега да ни командува партия, няма и да допуснем. Няма да отречем никой голям поет или романист — независимо в кой лагер се явява.“

Полемиката се задълбочава в втория отзив на Т. Павлов, публикуван в сборника „Критика и критика“ (впоследствие преиздаден в сборника „За марксистка естетика, литературна наука и критика“ през 1954 г. под заглавие „Позицията на „Златорог“).

След като изразява задоволство, че чрез отговора на Вл. Василев в „Именно на ясни позиции!“ е постигнал целта си: „по-пълно и по-хубаво саморазбулване на позицията на „Златорог“ не би могло и да се желае“, авторът, явно в отговор на упрека, че не илюстрира критиките си с конкретни примери от „Златорог“, се заема с анализ на съдържанието на кн. 3, за да изясни общата литературнокритическа и обществена позиция на кръга около списанието.

Разглеждайки уводната статия „Някои аналогии в съвременната ни поезия“ от П. Йорданов, той заявява, че авторът ѝ стои и „с двата крака върху почвата на стопроцентовия естетизъм“. Този път Т. Павлов възприема метода на опонента си и подкрепя твърдението си с цитати, като мисълта за „предварителната подчиненост, в която школата поставя изкуството на практика“. Според П. Йорданов, едва когато се отчуждят от партийния дух, поети като Хр. Радевски могат да създадат по-значителни произведения. Такива твърдения са в унисон с цялостната линия на „Златорог“. Т. Павлов им противопоставя материалистическото схващане, че „по самата си природа изкуството е било и трябва да бъде социално определено, социално действено и социално значимо“. В този смисъл той преценява, че изтъкнатото като „постижение“ от П. Йорданов стихотворение на Радевски „Море“ е истинско нещастие за поета.

Като копие на статията на П. Йорданов в областта на изобразителното изкуство е окачествена статията на Кирил Цонев „Нашата живопис в нови насоки“. Естетико-формалистичният подход на автора ѝ се доказва от липсата на внимание към особената обществено-идейна определеност и функция на живописата. Никъде не е поставен въпросът за единството на съдържание и форма в изобразителното изкуство.

Разширявайки основата на критиката си, Тодор Павлов включва и кратки оценки за някои по-известни сътрудници на „Златорог“, в чиято дейност той намира потвърждение за генералната линия на списанието като изразител на буржоазната идеалистическа естетика.

След като се спира с по няколко думи на публикации от Б. Пенев и Сп. Казанджиев, съдържащи според него формалистична тенденция, авторът обръща особено внимание на статията на Йордан Бадев „Политика и изкуство“, публикувана в сборника „Живот и изкуство“, в която тази тенденция придобива вече реакционно политическо звучене. Приведен е като пример следният пасаж:

„Фактът, че германският расизъм и руският комунизъм си служат с абсолютно еднакви доводи против свободното изкуство, доказва най-убедително, че изкуството е преди всичко лично и свободно творчество, което по природата и задачите си трябва да стои над политико-обществените проблеми, които са всякога повече или по-малко временни.“

Този възглед, наречен от Т. Павлов „интегрален естетически формализъм“, е опроверган най-блестящо в поезията на Хр. Ботев, където художествената тенденциозност преминава от възможност в действителност. Както у малките, така и у големите писатели, подчертава Т. Павлов, писателят и гражданинът не трябва взаимно да се жертвуват, а да се допълват и подпомагат.

В следващия раздел на статията си, който има по-теоретичен характер, авторът изяснява диалектикоматериалистическото схващане (от тогавашния период, свързано и със самостоятелни концепции на автора) за художествения образ като диалектическо единство от сетивна конкретна възприемаемост, идейно-духовна наситеност и естетическа мяра. Подчертавайки, че особеностите на самата творческа индивидуалност определят субективната страна на художествения образ, той привежда мисълта на В. И. Ленин за обективната страна, а именно, че в художествения образ има нещо, което „не зависи нито от човека, нито от човечеството“, а единствено от отразяваната обективно-реална обществено-историческа действителност.

Тази обективна страна определя познавателната и обществено-историческата стойност на художественото произведение, а без нея художественият образ се превръща в „чисто субективна фантазмагорична конструкция, импресия или експресия“. Такова изкуство става формалистично — няма обективно-познавателно значение.

По отношение на „Златорог“ тъкмо превръщането на „творческата индивидуалност“ в единствен агент на художественото осъществяване е основният, типичният, най-съществен признак за естетико-формалистичната позиция на списанието.

За Владимир Василев личната истина на твореца е „сигурно по-важна от нашата истина“ и важи за всички времена, народи, обществени строеве. Но как, пита Т. Павлов, може личната неповторима истина да бъде валидна за всички? Подобни тези той преценява като „стопроцентова мистика и интуитивизъм“. Истински оригинално художествено произведение според него е онова, в което са отразени общите закони на живота, особените закони на изкуството и индивидуалността на автора-художник.

Свършено неприемливо от гледище на марксистката литературна естетика е и становището на Вл. Василев за художествената оригиналност като основен признак на изкуството, което на практика означава поставяне на личната истина над обществено-историческата. За Тодор Павлов, обратно, художествената оригиналност е важен, но произведен признак.

Съгласявайки се с редактора на „Златорог“, че е нещастен художникът, смятащ, че човешкият живот се изчерпва с „действието на материални сили само“, Т. Павлов подчертава, че обвинения от такъв характер могат да се отнасят само до вулгарния социологизъм и икономизъм в естетиката, от които той недвусмислено се разграничава и против които се бори. Успоредно с това той утвърждава материалистическото схващане за основната, определящата роля в изкуството на икономическия, обективно-реален фактор. Само субективно-личното, но не и обективно-социално определеното изкуство не е и не може да бъде пълноценно. Индивидуализацията авторът определя като „единство на личното и общото, на интимното и колективно необходимото“.

След подробна теоретична обосновка Т. Павлов дава на своя опонент и обкръжението му следната оценка:

„Безуспешни са опитите на „Златорог“ да се приспособи към новото време. Вл. Василев и Й. Бадев си останаха по същество стопроцентови критици-формалисти, дори вливат старата позиция на „Мисъл“. На дело хората около „Златорог“ са най-последните, най-типичните, най-крайните естети-формалисти у нас.“

Характеристики от такъв род не са могли да останат без отговор, но по обем, по подробност и задълбоченост на изложението, по есеистични достойнства, а дори и по полемичен патос реакцията на Владимир Василев несравнимо превъзхожда писаното от него с подобна тематика до този момент. През 1941 г. в четири книжки на „Златорог“ (общо повече от 90 страници) излиза серия от статии с общ наслов „Бараж от литературни формули“.

Тези статии безспорно са най-пълното и обоснованото саморазкриване на идейно-естетическата платформа, отстоявана от Вл. Василев в „Златорог“ повече от две десетилетия. Те имат и по-широка познавателна стойност — дават систематизирана представа за позициите, на които, макар и с различни нюанси, стоят най-видните представители на буржоазната естетическа мисъл у нас.

В уводните думи, припомняйки същността на спора: дали най-същественото в изкуството е талантът, или социално-идейното съдържание, Вл. Василев обръща внимание на стила в книгите на Т. Павлов, за да го определи като „отвлечен и мъчен“ — с много повторения, условност на думите, противоречия и уговорки. Самият той обаче заявява, че ще се стреми да бъде прост и ясен.

Действително, абстрахирайки се от идейното съдържание в статиите на Вл. Василев, и най-предубеденият критик трябва да признае несъмненото умение на есеист, което присъствува в цялото му творчество. Редакторът на „Златорог“ пише със завидна лекота, на места с особен поетичен слог на изрза. Многобройните сравнения, метафори, реторични въпроси, примерите, макар и тенденциозно подбрани, от различни сфери на изкуството и живота, правят изложението му живо и увлекателно. От друга страна, съвременният читател рискува да открие и известна архаичност на стила. Разбира се, не трябва да се забравят и специфичните особености на критическата литература от периода на 30-те години. Налице е известен, макар и с широки рамки шаблон.

В първата част на „Бараж от литературни формули“ Вл. Василев подхожда към обекта на полемиката отдалеч, обръщайки се към гносеологията с пространни разсъждения за същността на понятието „художествен образ“ — дали то е идеална, или материална субстанция. Изводите си той синтезира в няколко изречения:

„Всичко зависи от тебе: как ще видиш, какво ще вложиш от себе си. Художественият образ е това, което аз самият в себе си представям (и което съответства на онова, което художникът е мислил, като е създавал произведението си).

Художественият образ не е никакъв предмет, а предметът или процесът е средство, което пробужда в нас образите. Образът, следователно, няма реално съществуване, а субективно, психологическо, илюзивно.“

Очевиден е идеалистическият характер на тези схващания, които виждат в изкуството не естетическа реалност, а преди всичко акт на възприемане. Те пряко кореспондират с постановките на немските естети-идеалисти Фолкелт и Карл Грос, чието влияние върху себе си Владимир Василев не крие, а открито го прокламира. Заставайки изцяло зад дефиницията, дадена от Фолкелт в „Съвременни въпроси на естетиката“: „Изкуството е развеществяване на изобразявания обект“, Василев застъпва традиционното за буржоанната идеалистическа естетика становище за изкуството като „чиста форма“.

Нещо повече, на въпроса „не е ли измама призрачният свят, създаден от произведенията на изкуството“, той отговаря утвърдително с мисълта на Грос, че това е доброволна, съзнателна измама.

Самият Вл. Василев обобщава възгледите си за естеството на художествения образ във фразата:

„Художественият образ е естетическа видимост, както казва Грос, а не естетическа реалност, както казва Т. Павлов.“

Разликата в тези две определения на понятието не е само терминологична, а е израз на два напълно различни подхода към теорията и практиката на изкуството, които обуславят различията в трактовката и на по-конкретни проблеми.

Втората статия на Владимир Василев има подзаглавие „Разлика между наука и изкуство. Реализъм в художествения образ. Митология. Актьорска игра“.

От обширните разсъждения за същността на науката и изкуството мнението на автора може да бъде обобщено в следните мисли:

„Истините на науката са абсолютни и общовалидни, а тези на изкуството — относителни, имащи ограничена значимост.“

Особеност на изкуството е, че то редуцира многообразието на хора и събития към индивидуалните им осъществявания и изразност.“

Явно е, че подчертаването на субективния характер на изкуството е прелюдия към идеята за неограничения приоритет на творческата индивидуалност, към тезата за личната, по-важна от всичко истина на твореца, така характерна за естетиката на „Златорог“.

На въпроса „Как изкуството отразява реалността?“ са посветени мисли с повече абстрактно-теоретичен характер. Както твърди Вл. Василев: „Не е важно съответствието между обекти и художествен образ, важна е идеята, която се влага в образа. . . Реализъмът е в жизнената изразност на едно произведение, а не в изобразителните средства — в съвпадението с обекта.“

Редакторът на „Златорог“ става по-конкретен в защитата на митологическите мотиви в изкуството, отречени от Тодор Павлов като „антинаучно и антихудожествено мистично-метафизично изкуство“. Безспорна е убедителността, с която Вл. Василев излага примерите си: от Ибсен и Вагнер до Крали Марко, доказвайки правото на живот на митологията в изкуството.

Основната идея, застъпвана в третата статия от цикъла „Бараж от литературни формули“, е заложена още в подзаглавието „Изкуството е не отражение, а претворение на действителността“. В този раздел Владимир Василев полемизира пряко с един

от фундаменталните постулати в диалектикоматериалистическата естетика — идеята за изкуството като отражение на действителността. /

Докато в боравенето с конкретни примери в областта на изкуството редакторът на „Златорог“ често достига до общоприети истини, в сферата на теоретичните постановки той неведнъж заема позиции, коренно противоположни на марксистското изкуствознание. Ето основните му виждания, формулирани в тази статия:

„С една дума, същината на творчеството е спецификата на изкуството — не отражение на действителността, а нейното претворяване. Художникът може да строи свободно, без да се бои за подобие на първообраза.

Фантазията не е средство, а основна сила на художествения строеж, същина на творчеството, негово измерение и истина.

Творческата суверенност на художника над действителността налага признаване на творческата личност като основен фактор, величина и оценъчна степен в областта на изкуството.“

Идеалистическият характер на тази апология на субективизма в изкуството едва ли се нуждае от коментар. Привеждането обаче на тези пасажии е необходимо, защото в тях изкристализират теоретичните аспекти в дългогодишната критическа и естетическа дейност на едно издание, заемало централно място в литературния живот у нас.

Ненапрасно след десетки страници на теоретични разсъждения Владимир Василев в края на последната си статия засяга и темата за „Златорог“ и българската литература“.

В тази част критикът като че ли възприема тона от предишните полемики, макар и в по-смекчена форма. Отново звучат уверенията, че единственият обект на „Златорог“ са литературни дела „от известна тежина нагоре“. Познати са и упреците като:

„Писанията на Т. Павлов отразяват в голяма част психиката на известни дребноинтелигентски писателски среди, настроени срещу мерките в литературата и изкуствата, които прилага „Златорог“. Те искат всеки да е арбитър на собствената си величина.“

Несъмнено подобна мотивировка на публикуването от Тодор Павлов е изцяло неправилна. Несправедлива е обаче и преценката на последния, че „сътрудничеството в „Златорог“ означава не свобода на таланта, а обратно — връщане назад“.

Аргументацията в доводите на Вл. Василев относно това обвинение е сериозна и обосновава с доказателства от творческото развитие на Й. Йовков, А. Каралийчев, Н. Фурнаджиев, Св. Минков, Н. Марангозов.

Като затваряне на омагьосания кръг в излагане на концепциите на Вл. Василев — завършване там, откъдето е започнал, — звучи декларацията:

„Златорог“ е открит за всяка истинска дарба, независимо от класовата принадлежност на автора и идейната му ориентираност.“

Принципи от този род, обявени за програмни още със създаването на „Златорог“, се повтарят в различни нюанси в полемичните статии на Владимир Василев. Значението на тези статии е, че те освен личното умение на автора им като критик и есеист, разкриват и основите на най-широката буржоазна идейно-естетическа платформа у нас в периода между двете световни войни.

Донеотдавна подобно разглеждане на полемичните статии на Владимир Василев би свършило дотук. В една изключително навременна публикация в сп. „Отечество“ от 14. II. 1989 г. обаче Александър Йорданов направи достойно на широката общественост непознато досега писмо на Василев до Вълко Червенков. Може да се твърди, че това писмо е последният образец на полемично умение и патос, към които се връща бившият вече редактор на „Златорог“. Но тук се налага една, макар и кратка, предистория. . .

Напълно естествено в първите години след 9. IX. 1944 г. присъствието на Вл. Василев в литературния живот на страната е сведено до нула. За разлика от други представители на буржоазната литературна и естетическа мисъл обаче Василев намери сили да приеме реалностите на новия живот и, макар и без гръмки самокритики и ефектни декларации, да потърси у себе си пътища към новото.

Доказателство за лоялното му, положително отношение към политиката на народната власт е активната позиция, която той заема към животрептящите въпроси на съвременността. Показателни са изявленията му в защита на борбата за мир по страниците на в. „Литературен фронт“ и в. „Изгрев“, възторгът от огромните мащаби и постиженията на социалистическото строителство.

Новото отношение на Владимир Василев към предишните идейни противници е логична последица, въпреки всички предубеждения, на отражението, което успехите в изграждането на новия живот имат върху съзнанието на един преди всичко честен и добросъвестен човек. По думите на Здравко Петров, „Вл. Василев бе честен литератор и не можеше да не си признае грешките от идейно и методологическо естество. След Девети септември той не написа самокритични сензационни статии, не плю на портрета си, а честно заработи за новата литература.“¹⁷

Цялостната дейност на Вл. Василев след победата на социалистическата революция у нас е израз на стремежа му да се приобщи, вече с ново отношение, към литературния живот в страната. Той сравнително лесно отхвърля естетическите предразсъдъци, не е фанатик на собствените убеждения.

И все пак, оказва се, че „проклятието“ на критическото призвание все още тегне над 70-годишния вече литератор. Все повече и все по-остри стават нападките, все повече погледи се обръщат към минали „прегрешения“.

През 1954 г. Тодор Павлов, отчайтайки желанието на Вл. Василев да бъде в синхрон с новите тенденции, с особено остър тон иска от него недвусмислено признание за грешките в дългогодишната практика на „Златорог“ и пълно „разоръжаване“ от принципите на естетическия формализъм¹⁸. И в лични разговори, и в публични изявления не са един и двама тези, които очакват от Вл. Василев самокритична оценка за грешките на миналото.

Така се стига до речта на В. Червенков на 28. XII. 1955 г. пред събрание на писатели — членове на БКП. Предизвикателството е директно:

„Докато такива като Владимир Василев не излязат с публична самокритика за пакостното дело, което в течение на десетилетия са вършили в нашата литература, не могат да имат нашето доверие.“

Писмото, с което „обвиняемият“ е искал да се защити, не достига своя адресат. Останало неизпратено, намерено в архива му, то се превръща в послание-изповед до всички, които милеят за българското литературно дело, в прочувствен автопортрет на човека, чийто живот просто не съществува във от това дело.

В структурно отношение писмото представлява емоционално проникновена и въпреки това логически аргументирана хронология на всичко, сторено от Владимир Василев на страниците на „Златорог“. И тук, като в някои предишни полемки, критикът отговаря на редица конкретни обвинения, призовавайки към обективност и цялостност в преценката на извършеното от него. Мястото преди всичко не позволява подробно разглеждане на този така богат на ценна информация материал. С няколко думи ще се спира на един особено интересен аспект — този за създаването на „мита Владимир Василев“ (според Здравко Петров в цитираната вече статия).

Неоспорима истина е, че за цели поколения Владимир Василев остава единствено „критикът, отрекъл Смирненски“. В писмото до В. Червенков същият този критик недвусмислено и самокритично признава отношението си към пролетарския поет в статията „Между сектантство и демагогия“¹⁹ като „голяма моя грешка“. И все пак години наред „Това е най-голямото обвинение, което ми се отправя: — Ето, виждате ли, Василев не харесва даже един Смирненски, той е враг на прогресивната литература. Един път маркиран с тая значка, тежестта на доказване се измества; не противни-

¹⁷ Вл. Василев в моите спомени. — Литературна мисъл, 1984, кн. 3.

¹⁸ За марксистическа естетика, литературна наука и критика. С., 1954.

¹⁹ Златорог, 1923, кн. 2 и 3.

ците ти са длъжни да доказват, че си буржоазен идеолог, а ти трябва да доказваш, че не си. Аргументите ти губят от своята убедителност и сила, защото са аргументи на обивен.¹⁴

В този аспект примерът с Владимир Василев е интересен, защото представлява ясна илюстрация за механизма на „митологизиране“, провеждан последователно и целенасочено в продължение на години и създал шаблонна, клиширана представа за не едно и две имена в нашата литературна история.

В редакционната бележка на сп. „Отечество“ публикуването на писмото на Вл. Василев до В. Червенков е наречено „възстановяване на справедливостта“. Едва ли има по-сполучливо определение на това, което ние всички дължим на този, чиято съдба бе да възбужда недоволството на всички. Един съвсем неизчерпателен преглед на неговите полемики не може, а и няма претенцията да даде пълна представа за делото на Владимир Василев. Тя е по-скоро покана за дискусия, поставяне на въпроси. . .

И ни най-малко не е нужна еднозначна оценка, „стопроцентова“ присъда, с каквито Василев нееднократно се е сблъсквал. Просто той все още очаква едно обективно, изчистено от дългогодишните предрасъдъци отношение.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев. Това е било особено ясно видно в началото на 1954 г., когато в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, в което той е изразил своето недоволство от политическите репресии, които са били извършени срещу Василев. Това е било особено ясно видно в началото на 1954 г., когато в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, в което той е изразил своето недоволство от политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.

Въпреки че в началото на 1954 г. в списание „Отечество“ е публикувано писмото на Василев до Червенков, то не е било достатъчно, за да се преодолее дългогодишната предрасъдъчност, която е била изградена в резултат на политическите репресии, които са били извършени срещу Василев.